

Töredékes sorok Csoóri Sándornak

Megbocsáss, kedves Sanyi, hogy ezen a nem várt évfordulón Helsinkii fenyvesei, tavai, sziklái közül én is megszólítlak, még hozzá manapság oly illetlen vallomással. Mentségem csak a belső kényszer. Fölszabadít a távolság, bátorít ez a szakrális csend, a városban élő tenger, a félméteres hó, s az ablakom előtti fenyves, melyben kedves mókusaim, cinkéim oly természetesen élnek. Egy cseppet sem zavarja őket a külső tekintet. Nincs bennük gátlás, szorongás, kétely.

Negyedik hónapja tünődök itt azon, hogy mivé tudott lenni ez a sok századig elnyomott kicsi nép, amikor végre szabaddá lett. Pedig nem tehetésebbek, nem szorgalmasabbak, nem erősebbek a finnek, mint mi vagyunk, nem is képzetebbek. De szabadok, s van erkölcsük a szabadsághoz. Szigorú, mindenkire egyaránt érvényes. Itt sem születnek az emberek erkölcsi zseninek, de a négy-ötéves gyerek már nyugodtan hagyhatja játékát a ház előtt, kétségtelenül ott találja másnap is. Itt fölöslegesnek ítélték a kerítést... Ennek a népnek van erkölcsé a szabadsághoz.

Lehajtott fejfel szembesíték. Amióta én élek, nekünk, magyaroknak se szabadságunk, se erkölcsünk. Előtte se. Már századok óta. Csak egy-egy gyönyörű, öngyilkos pillanatban. Torkomat szorongatja már a tünődés. „Az ember nem adhatja meg magát. Se a hatalmas bánatnak, se bármilyen »dög-vész-orzágnak.«” Susogom Nagy László szavait a télbe.

A villamoson megszólított bennünket egy félrészeg finn férfi. Milyen nyelven beszélünk? Csak nem az tűnt fel neki, amit először Sajnovics János sejtett meg 1770-ben megjelent könyvében, a *Demonstráció idioma Ungarorum et Lapporum idem esse* címűben, mely óta a finnugor rokonságot eleve nem tartjuk? Ki tudja? Annyi bizonyos, hogy az alkohol gőze szabadította fel, mert a finnek egyébként zárkóztak. Amikor megtudja, hogy magyarok vagyunk, sok sikert, szerencsét kíván a szabad Magyarországnak. Aztán leszáll a villamosról, mi pedig őrizzük az ő angol mondatát a mi szabadságunkról...

Vallomást ígértem, s csak kanyargok itt a fehér papíron jobbra-balra. Pedig tudom, hogy mit akarok mondani. Tudom, mert negyedszázad óta erőt adsz és irányt mutatsz nekem a szabadsághoz, a folyamatos szellemi-erkölcsi igényhez. Szüleim sorsában az összeroppanáshoz elegendő sérülésekkel, s csodákkal határos módon kerültem 1963 őszén a debreceni egyetemre. 1959-ben még gimnáziumba se vehettek fel, mert végtelen szelídségű édesapám — miután kétszer életveszélyesen összeverték az ávosutódok 1957 tavaszán — ellenforradalmárként raboskodott. Meleg, fülledt nyári estén kopogott be hozzánk az osztályfőnököm, nem tudta elviselni, hogy én várom a felvételi kérelmemre a választ, pedig az iskolából tovább sem küldhették azt. Az állását kockáztatva mondta el, hogy nincs remény, egyetlen állami gimnázium sem fogadhat. Így kerültem a bencések kegyelméből már csak létszámfölöttinek, a negyvenfős osztályba negyvenegyediknek mégis gimnáziumba. A börtönben apám imádkozott, Kiss Feri verseket mondott, nagyon megszerették egymást. Lehetséges, hogy a két műfaj se idegen egymástól, különösen, ha az imák közé az Apokalipszis lovasai bevágtatnak. A cellatársak, Kiss Feri és Székelyhídi Gusztí beszéltek rá apámat, hogy „ellenőrizve” érkező leveleibe parancsként írja bele az én továbbtanulásom kísérletét. Ez nyomta háttérbe a

másik börtönüzenetet, mely szerint az egészségünkre, meg a lovakra, a Kesyre és a Bolygóra mint szemünk fényére, úgy vigyázzunk. Aztán sokan kiszabadultak, főként, akikért tudott valaki szót emelni, a védtelen paraszt, a szelíd imádkozó pedig Márianosztrán szötte éveket a szőnyeget. A gimnáziumban igyekeztem megbecsülni magam. Egyszer talán majd számot adok azokról a kincsekről, amiket ott számolatlanul adtak. Most csak annyit, hogy kirándulni mentünk, s megálltunk Márianosztrán is. Az osztályfőnököm mutatta az egykori pálos kolostort, de én könnyeimet nyeltesve az apámat kerestem a rácsok mögött. A gimnázium falára pedig egy reggelre hatalmas fekete betűkkel ráfestették, hogy „vesszen a reakció!”. Szegény atyák nem tudták, mit csináljanak. Letöröljék? Nem lesz abból baj? Ott hagyják? Nem lesz abból baj?

Félretolom az előtolakvó élményeket, ne untassak velük senkit. Meg aztán „könyveim kora lejárt” — jut eszembe megint Nagy László. De vele rögtön két férfisírás is. Az apámé, meg Kiss Ferié. Amikor apám a börtönből hazajött, egészségében megrokkanna, s az újabb börtöntől félve belépett a téeszbe. Amikor a lovait kivezették az udvarról, összeomlott, átfogta a kút-kávét, úgy sírt, hogy a könnyei hulltak a kútba. Azelőtt soha nem láttam sírni, ötvenhat éves volt akkor.

Az 1963-as amnesztia a kettős pecsét — „ellenforradalmár” fia és egyházi iskolás — ellenére megnyitotta előttem a debreceni egyetem kapuját. Egy felejthetetlen KISZ-es és egy felejthetetlen mai kollégám ugyan azt mondta a felvételi vizsgán ideológiai megmérése után, hogy itt ilyen emberekre nincs szükség. Ezt megsokallta az elnöklő Barta János professzor, és megmentett. Az is lehetséges, hogy neki tetszett a felvételi dolgozatomnak az a mondata, amelyiken inkvizítoraim főnnakadtak: „A fasizmus diktatúra egy-párt-rendszerrel.” Én ártatlanul írtam le ezt a mondatot, így tanultam Bánhegyi Jóbtól a gimnáziumban...

Borzasztó szorongással mentem Kiss Ferihez a Komlóssy utcába, pedig kedves lelvélben hívott. Testvérként fogadott, de én sehogy se akartam visszategezni. Istenem, ő harmincöt éves volt akkor. Éppen Tacitust olvasta Kosztolányihoz. Lebilincselően beszélt órákon keresztül. Az egyetemről eltávolított tanár bennem hallgatóra talált... Aztán elkísért, végig a Komlóssy úton, de amikor meglátta az egyetemet, telefutott a szeme könnyel, gyorsan megfordult, szinte futott vissza, tanítás helyett a magányba.

Miért tolakszik most ide ennyi személyes nyavalya? Mert első éves egyetemista koromban örökké az járt az eszemben, hogy a magyar szakos tanári pálya számomra reménytelen álom, abszurd kísérlet. Úgy éreztem, lehetetlen vállalkozás az enyém. Egyik tanárom meg is erősítette szorongásomat, kételyemet, közölte velem: nehogy azt gondoljam, diplomát is kapok ezen az egyetemen. Később, ha szembe jött velem az egyetem folyosóján, köszönés előtt mindig elmondtam magamban Nagy László sorait: „a méltó gond is a miénk, / hogy útján a hú lovasoknak hirtelen tovább rohanjunk / ármánnyal aranyozott éjben, rebbentve a lámpák ölyv-seregét, / letiporva az örök dilemmát, hogy a vesztünkre-törököt üdvözölni is tudjuk”. De akkor még szembenézés helyett kizárólag menekülésre gondoltam.

Ekkor jöttetek ti Debrecenbe: Váci Mihály, Fodor András és Csoóri Sándor. Verseket mondatok, nyitottan, szabad lélekkel beszéltek. Az alulsó Magyarország követeinek láttalak benneteket. A zsúfolt tizenkettes terem ma is előttem van. És a hangodon hallom versedet:

*Anyámnak fája feje,
anyámnak fáj a semmi,
anyám fekete rózsa,
nem tud kiszínesedni.
Egy éjjel földre roskad,
megtört lesz majd, kicsi —
Bejön egy madár érte
s csőrébe elviszi.*

Ennek a vigasztalan szembenézésnek az ereje — csupa fájdalom pedig — úgy fölrázott engem, hogy teljesen más dimenzióba rakta bajaimat. Erőt adott ez a nagyobb dolgokkal való balladai szembesülés. Ezentúl pedig hatalmas kiáltásnak is éreztem ezt a verset az alulso Magyarorszáért.

Ennek jó negyedszázada. Ettől kezdve járok a magánegyetememre. Mert nem csalatkoztam azóta sem. Jöttek esszéid, verseid, filmjeid, s egy nemzet nevelkedhetett rajtuk szabadabb gondolkozásra, szabadabb lélegzetre. Azért is bonyolódtam ilyen személyes vallomásba, hogy tudd, honnan néztük mi nagyon sokan a Te egyre szuverénebbül kivívott védtelenségedet, szabadságébresztő autonómiádat. Meg azt a tündöklő képességedet, hogy gondolataid mindig a személyes élmény hitelével és mindig világosan, érthetően, szemléletesen szóltak hozzánk. Nyilvánosan végzett önnevelésed erkölcsi kényszerítő erő volt az együttgondolkodásra. Amit Te írtál, arra nem lehetett nem figyelni, mert gondolataid mindig a tapintható élményből léptek elénk, s mindig eltértek azoktól, amelyekkel folyóiratokban, könyvekben tucatszámra találkozhattunk. Esszéidben jársz a legnehezebb terepen: egy olyan korban, amelyikben fortélyos és ostoba erők szöveteztek a nyugalom és megelégedettség hamis látszatának őrzésére, Te következetesen mutattál e látszatok mögé. Következetesen szüntetted meg a „távolságot a fölismert igazságok és a kimondható igazságok között”. Verseidben is „egy fennköltlen züllő ország szemével farkas-szemét nézve” élsz, de közgondolkodásunkat elevenebben mozgatják meg egyelőre a közvetlenebbül szóló kihívások. Önboncoló, önmagaddal elégedetlenkedő írásaid — bár olykor kéjjel fordították ellened saját késedet — az önvizsgálat, önmagunkkal való szigorú szembenézés modelljeként is felbecsülhetetlen értékűek, hiszen megújulás, továbblépés nélkül nincs gazdagodás, s nincs tisztaság sem. Műfajteremtő remekléseid, vallomásos esszénovelláid egy nemzet lelki felszabadulását segítik évtizedek óta. A személyesség kikezdehetetlen hitelével tanítod ezt a nemzetet az őszinteség, a tárgyilagos, de ügyekkel azonosuló szemlélet gyakorlására. Emlékszem, milyen megrendítő élmény volt számomra balladatanulmányod, a szembenézés erkölcsének megfogalmazásával. De bármelyiket említem, magán a tárgyon mindig túlmutat a gondolkodásmód, az anyagszerűség fölé emelkedő gondolkodói, erkölcsi magatartás, az, hogy bármely terepen a saját élményed, a saját érzésed által sugallt kérdést veted föl, tárgyad és személyiséged logikája érvényesül, nem a külső szempontoké, nem az előregyártott elemeké. Bizonyos, hogy Te vetetted föl irodalmunkban az utóbbi negyedszázadban a legtöbb kezdeményező, világszemlélet-tágító gondolatot és kérdést — mindig messze előtte járva a közgondolkodásnak, s mindig a gyanakvó és nemzetellenes politikai támadások pergőtüzében, szilenciumok, városokból, megyékből való kitiltások, rágalmazások közepette. Folyamatos üldözöttséged azon-

ban csak a harci terepeidet növelte, színesítette. Németh László metaforáját — „gályapadból — laboratórium” — joggal érzed nagyszerűnek, hiszen eddigi életutaddal igazolva láthatod: üldöztetéseid mindig a cselekvés új lehetőségének sodrába dobtak.

Arra mutatsz nekünk ösztönző példát régóta, hogy a teljesen reménytelen helyzetben is meg lehet és meg kell találni az értelmes cselekvés módját.

Történelmi jelenléted maga a cselekvés bizonyossága. Kitakart személyiséged egy romlás felé haladó országban ébresztette az erkölcsi ellenállást, a gondolkodástól elterelő begyakorlott mozdulatok közepette a gondolkodás nemzeti létszükségét. Gondolkodói, magatartásbeli mintáidat magad elemzed, mert mindig az új utak keresésének lázában égő személyiséged gazdag hagyományhoz kapcsolja önmagát. Illyés Gyula, Németh László, Veres Péter és Bibó István, József Attila és Nagy László hozománya személyes ügyedként épül be életművedbe: az újabb idők kihívásaira adott autonóm válaszaidba. Egyik legtöbbször idézett önjellemzésed József Attila két sora:

*Le vagyok győzve, (győzelem ha van)
de nincs akinek megadjam magam.*

Ebből bontod ki a leverhetetlenség üzenetét: „Meggyőződése, hogy ez a költői fölismerés évtizedek óta érvényesebb igazságot közöl minden újsághír-nél. Mert magunkról szól. A század lélekben szabad embere fogalmazza meg benne kettős helyzetét. Azaz: a helyzetünket: a leveretésünket a civilizáció, a politika, a körülmények hatalmától s ugyanakkor ennek a leveretésnek a relativizmusát is, hiszen ha bátor szemmel nézünk szét magunk körül, nincs senki, akinek lélekben is magdnánk magunkat Így lettél a nemzet mai muszáj-Herkulesé. S erkölcsileg, szemléletileg fölemeltél nagyon sok embert a maga védtelenségének az igényéhez. Mert csodálatos ereje van az írásnak: a kimondott, leírt igazsággal szembesülni kell. Mert az általad meghirdetett védtelenség nem más, mint az önmagunkkal való azonosság igénye, szabadság a „körülöttünk burjánzó megfontolásoktól”, a védettség elvetése, a tett és gondolat hibátlan egysége. S akiben még van annyi szellemi igény, hogy ezekkel az erkölcsi imperatívuszokkal szembenézzen, az még gazdagítható ember. Életed műve ilyen értelemben is cselekvésre szólító erő: egy nemzet közgondolkodásának, erkölcsi, szellemi épségének megújítási kísérlete. Olyan szellemi haza, melyben az élet rendje működik, a részek szerves összetartozása. A tapasztalat belső bizonyossága, az élmények és az élményeket reflektáló értelem szabad egysége. Egymáshoz kapcsolódnak, egymást egészítik ki a legtávolabbinak látszó gondolatok is, mert személyiséged mindig teljességgel azonosul tárgyával. Ha a jellegtelen országot, a történelmi analfabetizmust, a tájékozatlanság Don-kanyarát, a hiányzó magyar újságírást, az érzelmekből kifosztottak tömegét, a kényszerű múltidejűséget, közgondolkodásunk meg nem emésztett ügyeit, a védettség ártalmait, a kidekázott népfrontosságot, a nemzetszűkítő közönyösséget, a mindenre nacionalizmust kiáltó ostobaságot, s megannyi hasonló bajunkat elemezted, az a cselekvés eredményében, igényében sohasem került szembe a minden írásodból sugárzó javító, teremtő szándékkal.

Sohasem kijelentésszerűen szólsz, a bajok, torzulások rajzába már beleolvasztod a pozitív ismeretek ösztönző sokaságát, azokat a kincseket, melyekkel élni, melyeket továbbvinni kell. Legyen szó a népköltészet későbbi stílu-

sokat már magában rejtő gazdagságáról, a bartóki modell nemzeti művelődési eszményé avatásáról, a nemzetiségi magyarság helyzetéről, a magyarság második világháborús szerepéről, az értelmiségi lét kényszerű nomádságáról... mindig a szellemi-erkölcsi nemzet gondozása, cselekvő ébresztése, önnön felelősségére döbrentő szembesítése sugárik írásaiból. Hányszor leírtad, hogy 1956-tal szembe kell nézni, egy nemzet előtt önmagát nem lehet büntetlenül lehazudni... Tíz évvel ezelőtt mondtad egy interjúban: „Mindaddig, amíg a politikában, a gazdasági és a szellemi életben olyan emberek döntenek, akik saját magukon nem érzékelhetik döntéseik hatását, mert védettek, addig semmilyen igazságot nem könnyű működtetni. Ama bizonyos kontra-szelekció, amelyet a negyvenöt utáni politika önnön érdekében indított el útjára, olyan sikeres pályát futott be, hogy már elindítóját is akadályozza.” A védtelenség ezért volt olyan fontos számodra. Mert érzékelted a védtelenség romlasztó hatását a védtelenség haszonélvezőin.

Most, innen, nagyon messziről is úgy látszik, hogy a magyarság otthon erősen rombolja a védtelenség bástyáit. Ennek örvendek nagyon. Úgy érzem, a Te és néhány jó társad vetése ért be a magyarság szabadságmozdulatában. De olvasva az újságok neofita túllicitálásait, aggodalmam is egyre erősebb. Ho! volt ez a rengeteg bátor ember eddig? S miért ez a szörnyű sok veszekedés?

De nem szomorítani akarlak. Inkább azt szeretném, hogy most, amikor a védtelenséget a sokadalom számára is biztosítottátok, akkor ezek a tömegek írásaid másik vonulatára is figyelnének, hiszen oly világosan megfogalmaztad, hogy „a nemzeti tudat ápolása nem lehet soha semmiféle politikai taktika áldozata”, s hogy a nemzet közgondolkodásának megújulásához „az emberiség szellemi és erkölcsi életének hagyományosabb értékeihez” kellene visszatérni...

Megint messzebbre kanyarogtam. S a pillanatnyi távolságom okán talán fölöttébb illetéktelenül is.

Egyetlen mondathoz jött ez a sok kitérő: Köszönöm, és köszönjük nagyon sokan, kedves Sanyi, hogy reménytelennek látszó időszakainkban, kiszolgáltatottságaink idején belőled erőt, tőled felszabadító gondolatokat kapunk, szabad egyéniséged menedékünk, bizonyosságunk, hivatkozási alapunk lehetett.

Talán innen is lehet nézni éveid múlását. Újabb műveidet itt is várva, a régiéket itt is olvasva, ölel:

GÖRÖMBEI ANDRÁS